

NOVI RIMSKI VOJNIČKI NATPIS IZ NOVOG NASELJA KOD PAKRACA

Izvorni znanstveni rad
UDK 904(497.5 Pakrac)
94(37)

MIRKO BULAT
Umaška 11
HR-31000 Osijek

U radu se preliminarno objavljuje rimski natpis iz Novog Naselja kod Pakraca, pronađen u jesen 1989. godine i prebačen u proljeće 1990. godine u Osnovnu školu u Pakracu, gdje se i sada nalazi.

U proljeće 1990. godine tadašnji Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku obaviješten je, da je 1989. godine na njivi Marinka Vujkovića u Novom Naselju kod Pakraca, pronađen veliki kameni blok s reljefom i natpisom. Pronašao ga je Saša Radešić, tada učenik 7. razreda Osnovne škole u Pakracu, na čiju je obavijest taj spomenik iskopan i prebačen u pakračku Osnovnu školu, 25. veljače 1990. godine, gdje je položen na pod u predvorju, gdje se i danas nalazi.

Pri iskopavanju je nađeno i kameno podnožje s rupom, na kojemu je spomenik stajao, ali grobnice ni eventualnog nadglavnika nije bilo (BOJČIĆ, T., 1990; SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1993., 11). Na obavijest o tome krenuli smo g. Zvonimir Bojčić i potpisani, 5. ožujka 1990. god. u Pakrac, gdje smo obavili uvid, prepisali natpis i fotografirali spomenik¹. Međutim, zbog nezgodnog ležećeg položaja spomenika (koji se ne smije uspraviti radi opasnosti po učenike!), još ni do danas, unatoč svim nastojanjima, nisu dobivene njegove kvalitetne fotografije ni odgovarajući crtež².

Nakon toga obišli smo mjesto nalaza spomenika, oko 3 km zračne linije udaljeno od ranijeg nalaza

sličnog spomenika u Brusniku na drugoj strani doline Pakre (HOFFILLER, V., SARIA, B., 1938., 273-274).

Radi ratnih događanja na tom terenu i drugih razloga, spomenik do sada nije mogao biti objavljen te smo ga zbog njegove važnosti, uz suglasnost i pomoć D. Sokač-Štimac i Z. Bojčića, odlučili konačno objaviti, pa makar i bez kvalitetnih fotografija i crteža (sl. 1 i 2).

Radi se o prizmatičnom bloku načinjenome od, vjerojatno, lokalnog tvrdog, žućkastog pješčenjaka, s manjim niskim nastavcima kosih strana gore i dolje (gornji, koji, međutim, nije nađen, vjerojatno je bio za nadglavnik, s ležećim lavovima kao u Brusniku, a donji je za bazu koja je pronađena i nalazi se u predvorju Osnovne škole u Pakracu). Bočne stranice, kao i one nastavaka i baze, dosta su grubo obrađene, dok oko čitave prednje strane bloka teče jednostavni okvir s niskim reljefnim vegetabilnim ornamentom. Unutar okvira je plitko udubljeno natpisno polje s natpisom u deset redaka. Natpisno polje je sa svih strana profilirano, a pri vrhu se nalazi neobični uski reljef ptice (?). Pri dnu, u omanjem vodoravno položenom pravokutnom polju s jednakom profilacijom, reljefni je prikaz dvaju Amora koji među sobom potežu girlandu³.

Dimenzije bloka su sljedeće: visina bez nastavaka: 1,11 m, s nastavcima: 1,49 m, širina: 0,65 m, debljina: 0,30 m. Visina gornjeg reljefnog polja s pticom (?) je 8 cm, donjeg s Amorima 16 cm. Visina natpisnog polja: 0,80 m, širina natpisnog polja: 0,44 m. Širina okvira s vegetabilnim ornamentom: 10,5 cm.

¹ Zahvaljujem g. Zvonimiru Bojčiću, ravnatelju Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Osijeku, g. Viktoru Ambrušu, djelatniku istog Odjela, gdi. Dubravki Sokač-Štimac, ravnateljici Muzeja grada Požege, nastavnicima Osnovne škole u Pakracu, te Robertu Pauzeru, arhitektonskom tehničaru iz Pakraca, na ukazanoj pomoći i razumijevanju.

² Spomenik je fotografiran u više navrata od strane više osoba: Z. Bojčića i autora teksta, D. Sokač-Štimac i R. Pauzera, no niti jedna fotografija ne zadovoljava u potpunosti, pa su ovdje priložene dvije fotografije D. Sokač-Štimac, jedna kako bi se vidio položaj spomenika i njegove baze u predvorju Osnovne škole u Pakracu, a druga, kako bi se bar donekle dobio uvid u ornamentiku okvira i reljefa uz natpisno polje.

³ Do sada nije nađena analogija za reljefni ukras spomenika, osim za Amore s girlandom (npr. iz Osijeka, PINTEROVIĆ, D., 1978.,

Visina slova u prvom retku je 8 cm, a u ostalima po 6 cm. Dimenzije baze: visina 0,77 m, širina 0,66 m, debljina 0,36 m, s rupom za utor 0,35 m x 0,21 m, dubine 0,13 m.

Tekst natpisa glasi:

D(iis).M(anibus)/CASS(io).SEXTO/
MILITIC(o)HORT(is)./
Đ.MAVROR(um)/CASSI.EXSORAT/
VS.SVRVS.QVI/NTVS.FRATRE/S.ETHER
(edes)/TIT(ulum). POSV(eru)N/T.

U najdonjem redu, iza slova T, uklesani su stilizirani zvijezda i polumjesec.

Prijevod:

Bogovima Manima-Kasiju Sekstu, vojniku kohorte petstotne Maurske Kasiji Eksorat, Sur i Kvint, braća i nasljednici, spomenik postaviše.

Između pojedinih riječi, ali nedosljedno, pojavljuje se i jednostavna točkasta interpunkcija. Neobičan je i znak Đ za pet stotina, te POSVNT umjesto POSVERVNT u zadnjem retku.

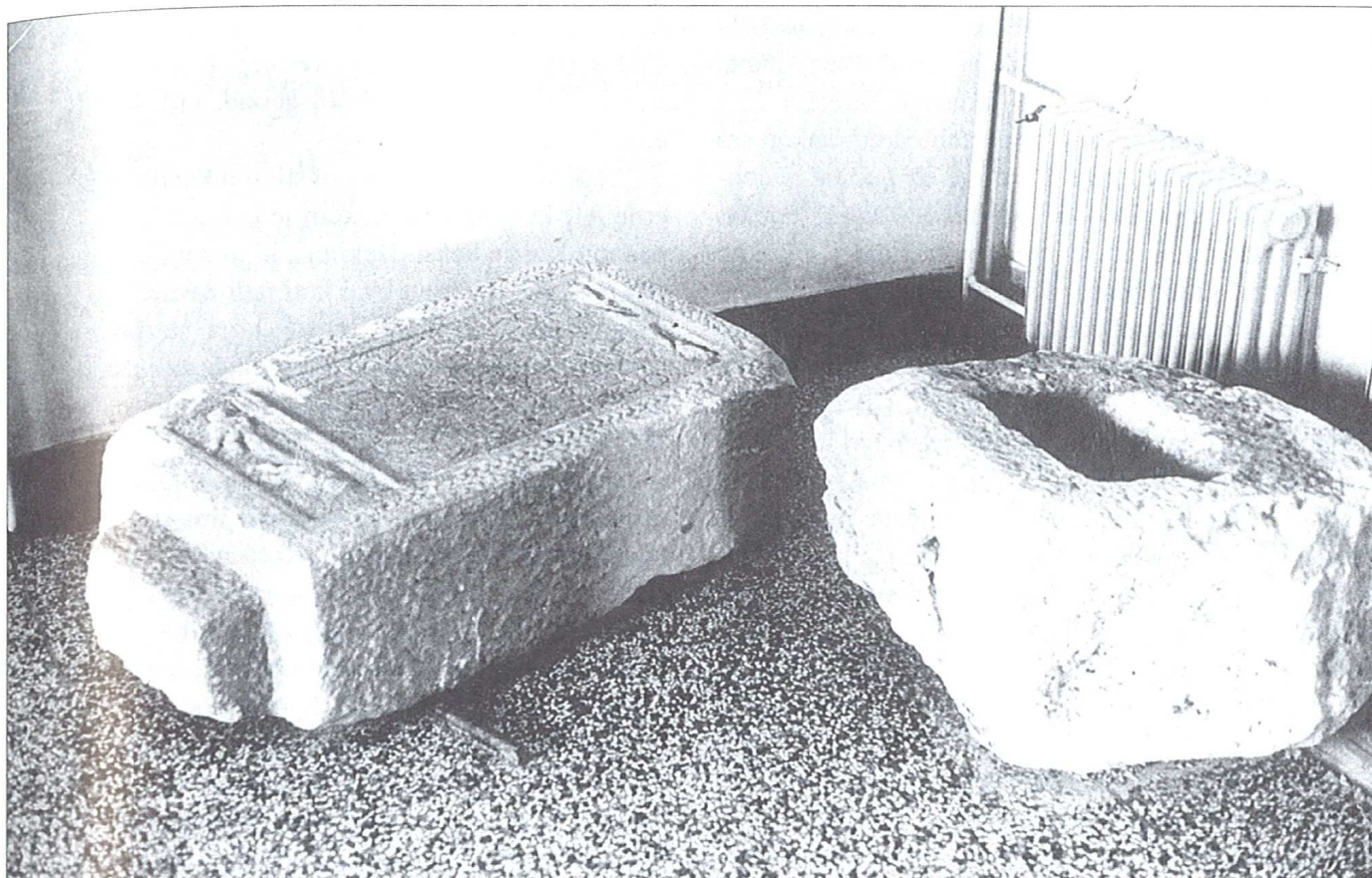
Ovaj natpis nam otvara niz problema koji se neće moći riješiti bez daljnjih istraživanja i nalaza. Prvi je pitanje postojanja rimskog naselja na području Pakraca, kojemu do sada nije bilo mnogo potvrda (u novije doba, 1962. god. nađena je na području Pakraca ploča od žučkastog pješčenjaka s reljefom

Herkula (?) s toljagom, SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1978., 37), odnosno problem njegova naziva i smještaja na trasi ceste SISCIA – VARIANIS – AQUIS BALISSIS – INCERO – STRAVIANIS – MURSA (KUKULJEVIĆ, I., 1873., 126; Itin. Ant. 265, 5-10, sa starijom literaturom).

Ova, zapravo najvažnija kopnena komunikacija antičke Slavonije, sa svojim dvama ograncima od Incera (Požega??) na Mursu i Cibale i dalje za Sirmium, vrlo je slabo istražena, a lokacije postaja gotovo su potpuno nepoznate (KUKULJEVIĆ, I., 1873., 1. c.; GRAF, A., 1936., 50; MÓCSY, A., 1962., 663; BOJANOVSKI, I., 1982., 155; DURMAN, A., 1992., 121. Sva ova literatura zapravo ponavlja stara nagađanja o toj cesti, jer pravih istraživanja još nije bilo!).

Naš problem se odnosi na prvi dio tih dvaju pravaca: 1. na Mursu: Siscia-Varianis-Aquis Balissis-Incero itd. i 2. na Cibalae: Siscia-Varianis-Menneianis-Incero itd. Radi golemih močvara koje su nekoć odvajale antičku Sisciju od Slavonije (DURMAN, A., 1992., 119-121) nije moguće odrediti položaj prve postaje na toj cesti – Varianis, pa prema tome niti idućih: Aquis Balissis, odnosno Menneianis. Do sada se držalo da su Aquis Balissis Daruvar, jer je tamo pronađeno najviše natpisa i drugih ostataka iz rimskog doba, no taj je naziv poznat samo iz Itinerara (i jednog natpisa iz Rima), dok se na natpisima iz Daruvara spominje samo Res pub-

lica Iasorum (SZABO, GY., 1934., 81; ALFÖLDY, G., 1965., 107-108; PINTEROVIĆ, D., 1973-1975., 134 i dalje, sa starijom i novijom literaturom).

Ako bi Aquae Balissae bile Daruvar, cesta bi išla previše sjeverno pa bi se ponovo morala vraćati na današnji Pakrac, osim ako i od Daruvara nije postojao kakav prolaz između Papuka i Ravne gore za Požešku kotlinu. Od Pakraca je cesta išla prirodnim prolazom dolinama Pakre i Orljave između Ravne gore i Psunja, za Požešku kotlinu, odnosno Incerum. Na ovu trasu ukazuje i spomenik o kojemu je riječ. Ipak, bez daljnjih istraživanja i nalaza, taj se problem još ne može riješiti.

Drugi je problem spomen petstotne maurske kohorte na ovom području, tj. u južnom dijelu Gornje Panonije, jer se ona, kao i tisućna maurska kohorta, prema rijetkim natpisima spominje, uglavnom, na limeskom dijelu Donje Panonije (BARKÓCZI, L., 1964., br. 105/18 = Aquincum = CIL III, br. 3542 = KATANČIĆ, 1826., 542 = Aur. Viator miles coh. miliariae Maurorum; BARKÓCZI, L., o.c., 105/20 = Aquincum = CIL III 3444 = I.O.M./Oratius Proculus/eq(es) coh. miliariae Maur(orum); BRLIĆ, A.E., 1936., 64 međutim tvrdi, iako pogrešno navodi "coh. X. Murs(elensium)" da je ta ara nađena u Osijeku te je odatle prije 1818. god. otpremljena u Muzej u Budimu; BARKÓCZI, L., o.c. 107/20 = CIL III 10355 = Matrica (Szazhalombatta) =maximo/coh. miliaria Maur(orum)/Maximiliana = 235.

g.n.e.; BARKÓCZI, L., o.c., 147/2 = Lussonium (Dunakömlöd) = CIL III 3324 = D.M.M. Tullius Fortunatus vet.c (o)h. D = petstotne! Maur(orum)domo Africa. vix. an. LXX.....Fabius Baritio vet. coh. eiusdem.heres eius amico bene merenti titulum/posuit/).

Panonija je više puta imala dodira s rimskom sjevernom Afrikom kojoj su pripadali i Mauri. Tako su, među ostalima, panonske jedinice sudjelovale i u maurskim ratovima Antonina Pija 148. – 150. g. (MÓCSY, A., 1962., 618-620, 624, 627), pa su tada s njima u Panoniju mogli prispjeti maurski i njima srodni zarobljenici, kao i tamo oformljene maurske jedinice.

Već za cara Komoda došlo je do novih ratova s Maurima (CELESTIN, V., 1900., 240-241) u vezi s kojima se, međutim, spominje učešće panonskih jedinica koje su teško stradale, kao i njihovi tabori, za markomanskih ratova (MÓCSY, A., 1962., 555-561). Nakon tih ratova postala je nužna obnova čitavog limesa, a trupe što su ovdje bile stacionirane djelomično su nadomještene novima, dovedenima, uglavnom, s Istoka ili iz Afrike (FITZ, J., 1980., 138). Među njih Mócsy (MÓCSY, A., 1962., 623) očito ubraja i naše Cohors miliaria=tisućna-Maurorum, otprilike od Marka Aurelija u Matrici i Cohors quingenaria Maurorum u Lussoniumu, za koju kaže da je očito dovedena u Panoniju zajedno s gore navedenom kohortom.

To jačanje uloge sjeverne Afrike dovelo je i do stupanja na prijestolje jednog sjeveroafrikanca, Septimija Severa i njegove dinastije, krajem 2. i početkom 3. stoljeća, koji je postao carem nakon što je kao namjesnik Gornje Panonije uz pomoć panonskih legija uspio poraziti suparnike. Vrlo se odužio Panoncima, podijelio je kolonijalna prava mnogim panonskim gradovima, dodijelio vojnicima pravo ženidbe, Kotine naseljene između Cibala (Vinkovaca) i Murse (Osijeka) učinio je svojim gardistima u Rimu (u Rimu je bio i gardist Ulpius Cocceius...ex Pannonia sup. natus ad Aquas Balizas pago Iovis vico Cocconetibus; BARKÓCZI, L., 1964., 30/5, a također i Mursijac Mauricius kao i dosta Siscijaca, v. BARKÓCZI, L., 1964., 29/68-76 za Sisciju, 155/28-40 za Mursu i 159/4-6 za Cibalae). Napominjemo da se Barkóczy 30/4 ne odnosi na Daruvar nego, vjerojatno, na Štrbince kod Đakova (BRUNŠMID, J., 1908., 166-167), a radi se o nadgrobnom spomeniku nekog Flavija Maura iz 4. stoljeća. Za vlade Septimija Severa i njegovog nasljednika Karakale, veliku karijeru je napravio L. Cassius Pius Marcellinus rodom iz Sufetule u Prokonzularnoj Africi (danas Sbeitla u središnjem Tunisu), dakle Septimijev zemljak, koju je na temelju nekoliko natpisa iz Panonije i Afrike rekonstruirao J. Fitz (FITZ, J., 1960., 412 i dalje).

Tako se opet vraćamo na naš natpis iz Novog Naselja kod Pakraca, koji bi mogao potjecati iz tog ili nešto kasnijega doba. Kasiji su vrlo stara rimska obitelj, čuvena u povijesti i zastupana s više pripadnika i u Panoniji, najviše u Aquincumu (Budimu), kao što spominje npr. Barkóczy (BARKÓCZI, L., 1964., 105/110-228., g. scola speculatorum leg. I. et

II. adiutricis – CASSIUS FUSCINUS, 105/118: L. CASSIUS REGULIANUS vet. leg. II. ad. ex bf. cos. sin: L. CASSIUS PUDENS quond. mil. leg. II. ad. adiutor. off. cornicul. cos.)

Naši Kasiji vjerojatno su stigli u Panoniju iz sjeverne Afrike s tom maurskom jedinicom kojoj je pripadao i Kasije Sekst. Neki njezin manji dio mogao je biti poslan s limesa u ovaj kraj radi zaštite ove važne transverzalne kopnene ceste koja je povezivala ogromne ljubijske rudnike i topionice željeza, odnosno željezarski centar u Sisciji s taborima na limesu (BOJANOVSKI, I., 1982., 106-112). Tom cestom transportirano je i željezno oružje i oprema rimskim vojnim jedinicama u taborima na limesu i to preko Murse, kako to dokazuje jedan natpis iz Osijeka (BULAT, M., 1989., 36-38) postavljen 201. godine od strane arkariusa (blagajnika) Gamika, za zdravlje Gaja Julija Agatopa, konduktora željezarija Panonija i prekomorskih provincija, koji se spominje i u natpisu iz iste godine nađenome u Ljubiji (BOJANOVSKI, I., 1982., 108). Možda su te prekomorske provincije što se spominju u natpisu iz Osijeka bile baš u Sjevernoj Africi?

Kognomeni Sekst, Eksorat, Sur i Kvint poznati su u Panoniji, npr. Licinije Sekst iz Celja (HOFFILLER, V., SARIA, B., 1938., br. 57), Eksorat (br. 188) iz Ljubljane/Emone, Surus Luci f. iz Iga kod Ljubljane (HOFFILLER, V., SARIA, B., 1938, br. 141) i Kvint iz Strahomera kod Iga (HOFFILLER, V., SARIA, B., 1938., br. 144) itd.

Tako nam ovaj natpis otvara niz važnih pitanja vezanih uz antičku prošlost Panonije, odnosno Slavonije, na koja ćemo moći odgovoriti tek nakon daljnjih istraživanja.

LITERATURA

- ALFÖLDY, G., 1965., Epigraphica, Situla 8, Ljubljana, 93-112.
- BARKÓCZI, L., 1964., The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, AAH, 16, fasc. 3-4, Budapest, 237-356. Opaska: oznake u tekstu odnose se na brojeve natpisa, a ne stranica.
- BOJANOVSKI, I., 1982., Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora, ARR 8-9, Zagreb, 89-120 i T. 1-8.
- BOJANOVSKI, I., 1984., Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji IV. Rimski cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija, ANUBIH Godišnjak 22, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 20, Sarajevo, 145-265, T. 1-9.
- BOJČIĆ, T., 1990., Vrijedna arheološka nalazišta još nisu iscrpljena, Pakrački vjesnik, Pakrac, ožujak 1990.
- BRLIĆ, A. E., 1936., Prvi doprinosi iz Hrvatske budimskom muzeju, Zbornik AKM I, Osijek 64, prema "Acta litteraria Musei nationalis Hungarici" I, 1818.
- BRUNŠMID, J., 1908./1909., Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu (nastavak), VHAD n.s. 10, Zagreb, 149-222.
- BULAT, M., 1989., Novi rimski natpisi iz Osijeka, OZ 20, Osijek, 31-51.
- CELESTIN, V., 1900., Rimski medaljoni, GZM 12, Sarajevo, 227-256 (p.o. 1-29).
- CIL, Corpus Inscriptionum Latinarum, I-XVI, Berlin, 1863. dalje. Opaska: brojevi u tekstu se odnose na brojeve natpisa.
- DURMAN, A., 1992., O geostrateškom položaju Siscije, OA 16, Zagreb, 117-131.
- FITZ, J., 1960., L. Cassius Pius Marcellinus, A ant.Hung. 8, Fasc. 3-4, Budapest, 405-415.
- FITZ, J., 1980., Administration and Army, u: Lengyel-Radan, The Archaeology of Roman Pannonia, The University Press of Kentucky, Akadémiai Kiado Budapest, 125-140.
- GRAF, A., 1936., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, Diss. Pann. I, Budapest.
- HOFFILLER, V., SARIA, B., 1938., Antike Inschriften aus Jugoslawien, Heft. 1, Zagreb. Opaska: brojevi u tekstu odnose se na brojeve natpisa.
- KATANCSICH, M.P., 1826., Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta, et commentariis illustrata, Pars I, Budaë.
- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, I., 1873., Panonija rimska, Rad JAZU 23, Zagreb, 86-157.
- MÓCSY, A., 1962., Pannonia, PWRE Suppl. 9, Stuttgart, 515-576.
- PINTEROVIĆ, D., 1973.-1975., Nepoznata Slavonija, OZ 14-15, Osijek 123-166.
- PINTEROVIĆ, D., 1978., Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1978., Najstarija prošlost Pakraca i njegove okolice, u: Skupština Općine Pakrac, Pakrac 1945-1975, 27-39.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1993., Arheološki nalazi u pakračkom kraju, Glas sela, 9, Slavonski Brod, 11.
- SZABO, GY., 1934., Iz prošlosti Daruvara i okolice, Narodna starina 28, Zagreb, 79-87.

KRATICE

A ant.Hung.	Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae, Budapest
AAH	Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae, Budapest
ANUBIH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum I-XVI, Berlin
DISS.PANN.	Dissertationes Pannonicae Musei nationalis Hungarici, Budapest
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
MSO	Muzej Slavonije u Osijeku
OZ	Osječki zbornik, Osijek
PWRE	Pauly's Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
SITULA	Situla – Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
ZBORNIK AKM	Zbornik Arheološkog kluba Mursa, Osijek

SUMMARY

In autumn 1989. Saša Radešić, then a student of 7th grade of the Primary school in Pakrac, found a Roman gravestone on the field of Marinko Vujković, in Novo Naselje near Pakrac. The gravestone was excavated together with the base and on 25th February 1990. it was transported into the Primary school in Pakrac, where it still is (Bojčić, T., 1990., Sokač-Štimac, D., 1993., 11) (Pictures 1 and 2).

His brothers and heritors Exorat, quintus and Sur Casii raised the epitaph in ten lines for Casius Sextus, soldier of five hundred Moorish cohorts.

The position of the finding place is very interesting. It is situated at the entrance into Pakra valley, across the earlier finding place of the similar gravestone in

Brusnik in 1913. (Hoffiller, V., Saria, B., 1938., 273-274.) The author thinks that maybe a smaller squad of that unit was placed there, displaced from the camp at the Danube limes (Lussonium? - Dunakömlöd - Barkóczi 1964, no. 147/2) for the protection of important road Siscia - Mursa along which the weapons and equipment to Roman camps on the limes were transported (Bojanovski, I., 1982., 106-122; Bulat, M., 1989., 36-38). The arrival of the above-mentioned and thousand Moorish unit into Pannonia, and the time of the above mentioned epitaph would be the end of the 2nd and the beginning of the 3rd century (Mócsy, A., 1962., 623). All the questions will be answered only after further research.